

Горанська Т. В.,
старший викладач кафедри української та зарубіжної літератур
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського

СВОЄРІДНІСТЬ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ОБРАЗУ ФАУСТА У ТВОРЧОСТІ І. ФРАНКА

Анотація. У статті досліджується проблема інтерпретації образу Фауста у творчості Івана Франка. Безпосереднім об'єктом дослідження є його переклад трагедії Гете «Фауст» та авторські передмови до нього. На нашу думку, франківський переклад зазначеного твору є глибоко самобутнім та цікавим літературним явищем, яке свідчить не лише про бездоганне знання його автором німецької мови та літератури, але й про глибокі роздуми над філософськими ідеями цього твору, прагнення до нового осмислення образу Фауста.

У статті акцентується на тому, що образ Фауста належить до «вічних» або традиційних образів світової літератури, тому звернення до нього українського письменства є ознакою його універсальності та актуальності і водночас ознакою приналежності нашої літератури до сім'ї європейських літератур. Авторка наголошує на тому, що І. Франко приділяв величезне значення появі славетної трагедії Гете в перекладі українською мовою не лише тому, що цей твір є шедевром із художнього погляду. На його думку, важливим був той факт, що поява «Фауста» Гете символізувала духовне відродження людини, її звільнення від постійного страху перед надприродними силами, віру у власні сили та розум. Як мислителя та громадського діяча Франка передусім цікавив світоглядний смисл образу Фауста, якому він надавав великого суспільного значення.

З огляду на зазначене вище, в дослідженні приділяється увага не лише перекладу І. Франком трагедії Гете «Фауст», а й авторським передмовам, в яких поет детально виклав своє розуміння твору та чільних образів трагедії. Завдяки їх ретельному аналізу з'ясовано основні риси, притаманні франківській інтерпретації образу Фауста та інших героїв, його бачення ідейно-філософських аспектів усього твору.

У статті авторка доходить висновку, що головною ідеєю «Фауста» Гете, глибокий зміст цього твору Франко вбачає в тому, що творча особистість має віддати свій талант на служіння суспільству, відкинувши особисті прагнення та вподобання.

Ключові слова: образ, інтерпретація, переклад, передмова.

Постановка проблеми. Актуальність проблем, пов'язаних із дослідженням багатовекторних аспектів функціонування фаустівської теми в українській літературі, на нашу думку, не може викликати сумнівів. Образ доктора Фауста, головного героя славетного твору Й.В. Гете, вже давно утвердився у світовій літературі як «вічний» і міцно посів своє місце в галереї найвідоміших літературних персонажів, починаючи з античності до наших днів. Впродовж багатьох століть людство приваблює особистість, яка присвятила своє життя пошукам істини і знань, що були близькими не лише духу епохи Просвітництва, але й світоглядним ідеям, притаманним надалі Західній

Європі. Тому звернення діячів української літератури до образу Фауста підтверджує її реалізованість у контексті розвитку європейських літератур та вкотре засвідчує широкий діапазон інтерпретаційних можливостей фаустівського образу, його універсальність і семантичну невичерпність у рамках нових культурних епох. Як зазначає дослідник традиційних сюжетів і образів А. Нямцу, «аналіз історико-літературного процесу показує, що практично всі розвинені національні літератури мають «власного» Фауста. Крім формальних причин, ця тенденція зумовлена також виключно широким семантичним діапазоном традиційного сюжетно-образного матеріалу, універсальністю проблематики, його здатністю «трансплантуватися» в інонаціональний духовний контекст» [1, с. 33].

Розглядаючи проблему інтерпретації образу Фауста як одного з вічних образів літератури, ми не обмежуємося розумінням його в первісному значенні. Воно змінюється залежно від історичних обставин, ідейних та естетичних критеріїв, творчої індивідуальності автора. Роздуми над духовним світом персонажів трагедії Гете неодноразово давали поштовх для осмислення найактуальніших проблеми нашого часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Переклад І. Франком «Фауста» Гете та його аналіз, здійснений автором у власних передмовах, не залишився без уваги з боку дослідників. Так, проблемою перекладів Франка займалися такі вчені та літературні критики, як І. Журавська, Л. Рудницький, Я. Ривкіс та інші. Зокрема, І. Журавська торкнулась цієї теми в монографії «Іван Франко і зарубіжні літератури», Л. Рудницький створив ґрунтовне дослідження «Іван Франко і німецька література», де аналізує й переклад трагедії Гете «Фауст». Однак загалом проблема інтерпретації образу Фауста у творчості Франка залишається в нашому літературознавстві мало опрацьованою. Інша справа – праці, присвячені трагедії «Фауст» Гете, образу Фауста, який постійно знаходився в полі зору таких вчених-літературознавців, як С. Тураєв, А. Анікст, Н. Вільмонт, Б. Шалагінов та інші.

Метою статті є дослідження проблеми Фауста як одного з вічних літературних образів та його інтерпретації Іваном Франком, здійсненої в перекладі трагедії Гете «Фауст» та авторських передмовах до неї.

Виклад основного матеріалу. Переклад трагедії Й.В. Гете «Фауст» є найбільш значним та величним здобутком Франка-перекладача. Над цим перекладом поет почав працювати ще на початку 1870-х років. Перші уривки з перекладу Франка з'являються у 1875 році в журналі «Друг». Повністю переклад першої частини «Фауста» Франко закінчує у 1881 році, додавши до нього власну розгорнуту передмову. У 1882 році переклад вийшов у світ під назвою «Фауст, трагедія Йоганна Вольфганга Гете, ч. I, з німецької переклав і пояснив І. Франко».

Появу «Фауста» українською мовою Франко вважав винятково важливою справою. Тому, не маючи власних коштів на друк, поет звернувся з проханням по допомогу до українських читачів та діячів культури. Коли переклад був нарешті виданий, Франко постійно згадував про нього як про одне з найбільших своїх досягнень. Безсмертний твір Гете захоплював Франка – і як перекладача, і як дослідника. «...Подаючи нашій громаді в переводі «Фауста», – писав він, – ми бажали б тою працею, оскільки се можна, вимірити удар проти усяких позаприродних, позалюдських і фальшивих поглядів, глибоко закорінених у нашій суспільності, бажали б бодай в молодшій поколінню роздути той пекучий, но благородний вогонь бажання правди і добра...» [2, с. 46].

Своє розуміння «Фауста» Франко виклав у двох передмовах до перекладу та детальному коментарі. Основною ознакою нової літератури Німеччини, представником якої був Гете, за висловом Франка, було передусім те, що вона «опустилась на землю». Об'єктом літератури стала жива людина зі своїми почуттями, думками, із своєю долею. Всупереч середньовічним клерикальним традиціям нова література утверджувала право людини на життя, на всебічний розвиток. Така позиція була притаманною й Франкові. «Найвища ціль літератури, – пише він, – поезії, штуки, так як і науки, є чоловік правдивий, живий чоловік, людська одиниця і людська громада» [2, с. 44].

На думку поета, саме Гете у своєму найбільшому творінні «Фауст» став виразником духовного відродження людини, його звільнення від гніту надприродного. У цьому сенсі Франко ставить Гете навіть вище від Данте та Шекспіра. Як зазначає І. Журавська, питання тут не лише в тому, що в основі «Фауста» лежить ідея розвитку вільної особистості, і не лише в тому, що в ній повною мірою втілена ідея олюднення потойбічних сил. Справа в тому, що Фауст, за словами Франка, у своїх шуканнях правди життя, своєму постійному неспокою доходить висновку, що єдине виправдання і зміст життя полягає «...у діланню для добра суспільного, ось що становить велику правду сеї драми, ось що становить її – хоч далеко не викінчену в артистичному згляді – високо понад усе, з чим її досі порівнювано, понад Іова, Данте “Комедію”, Шекспірового “Гамлета”» [3, с. 135].

У своїй передмові до «Фауста» Франко приділяє велику увагу й трактуванню образу головного героя. У сучасному літературознавстві також є чимало інтерпретацій образів Фауста і Мефістофеля, причому найчастіше розглядається їх загальнолюдський характер. Так, зокрема, А. Анікст зазначає, що «у “Фаусті” втілено гаряче прагнення пізнати сенс життя, прагнення до абсолюту, бажання вийти за кордони, що обмежують людину... Фауст Гете – образ особливо великої узагальнюючої сили. У відомому сенсі він служить символом людства взагалі» [4, с. 3]. С. Тураєв підкреслює індивідуалістичний характер Фауста, висловлюючи думку, що «герой «Фауста» наодинці бореться проти сил зла, наодинці пробиває собі шлях до істини та добивається вирішення питань, які його мучили» [5, с. 140]. Згадані літературознавці переважно трактують образ Фауста як одвічне прагнення людини до пізнання, до пошуків істини, сенсу буття, як одвічний неспокій, а образ Мефістофеля – як уособлення зла, як одвічну особливість людського розуму ставитися до всього скептично. Це втілення духу сумніву і недовір'я, в якому поряд із руйнівним началом закладене і творче.

Навіть сучасні літературознавці загалом йдуть тими ж шляхами, хоч в їх працях і робиться наголос на змісті фінальної

сцени «Фауста», в якій герой твору приходиться до усвідомлення необхідності служіння людям. Але це не визначає змісту всього твору. Франко у своєму аналізі послідовно і логічно проводить одну ідею, розглядаючи обидві частини твору як нерозривне ціле. Він вказує на зв'язок між появою «Фауста» і французькою революцією: «“Фауст” був об'явою революції, тої самої, котра спалахнула в Парижі грізним пожегом... Тільки коли в Франції революція вибухнула на суспільно-політичному полі, в Німеччині вона обняла поле духовне: філософію і штуку. Але різниця була тільки формальна; зміст революції був один і той сам: обвалення середньовікових границь, що путати свободу чоловіка, обвалення в ім'я вроджених, природних прав людини – одиниці» [6, с. 174].

Франко дає глибокий соціальний аналіз цим явищам і показує, як вони втілювалися в літературі. Твір Гете, за його словами, хоч і корениться в боротьбі за індивідуалістичну волю, як визначали деякі тодішні критики, проте наближається до завдань, що їх ставила перед собою пізніша демократична література: «Сесь, – пише він, – зворот від особистих мук і роскошей до обмеженої, але тривкої і твердої праці для суспільності – се вказує в “Фаусті” твір наших часів, у котрих питання особистого життя уступає на друге місце перед питаннями суспільними» [2, с. 45].

На думку І. Журавської, «образ Фауста також є проявом вільної індивідуальності, Фауст від особистого переходить до суспільного, до служіння суспільству» [3, с. 130]. Погляд І. Журавської підтримує літературознавець Я. Ривкіс, вважаючи, що «джерело рятунку Фауста Франко бачає в тому, що він зміг подолати індивідуалізм («з початку трагедії ворог суспільності, при кінці став борцем за суспільність»)» [7, с. 114].

Отже, на думку Франка, у «Фаусті» показана боротьба сильної особи проти суспільного зла, «проти гнітючих пут суспільного існування» [6, с. 176]. Франко простежує еволюцію образу Фауста і розкриває шляхи, якими Фауст приходиться від утвердження своєї особистої егоїстичної волі до розуміння порочності і недосконалості суспільного устрою.

«Нема в мене, – говорить Фауст, – ні грошей, ні багатства, ні почестей, ні світовладдя», натомість Фауст віддається науці, він прагне все розуміти, все осягти, все відчутти. Але в цьому, на думку Франка, не знаходить ніякого задоволення і переконується, що він «як був дурний, так і є». А за тяжкою, хоч безплідною, духовною працею він пропустив вік молодий, витратив найкращі сили, і тепер він:

«Застарий, щоб гратись сам з собою,
Замолодий, щоб не бажать хотя» [6, с. 177].

Таким чином, Франко вказує на причини, які змусили Фауста «вирватись із тісних пут, в котрих він жив досі, ...щоб кинутись в часу клекочущій струї в круговорот случаїв та подій» [6, с. 177].

Тобто Франко веде мову про перевагу особистого, егоїстичного в першій частині «Фауста»: «Свобода сильної особи не тільки в думці і бесіді, але і в дійстві, свобода без огляду на те, чи вона приносить добро, чи муку другим, слабим особам, щоб тільки сильному приносила певну суму щастя – ось що становить движучу силу й трагедії “Фауст”» [6, с. 177].

Фауст, намагаючись задовольнити всі свої бажання, сіє на своєму шляху зло, але створене ним зло ніби повертається до нього, і він починає розуміти, що у особистій свободі не знайде

ні щастя, ні спокою. Цієї ж думки дотримуються сучасні літературознавці, наприклад, А. Гулига зазначає, що в «першій частині трагедії Фауст – індивід, що має нестійкий характер. Він захоплений пристрастями, а в результаті – одні злочини» [8, с. 14].

Фауст усвідомлює, що воля сама по собі, коли вона «не приложена до відповідної цілі», не має смислу, і починає шукати, як використати свою волю. Мефістофель може запропонувати йому цілковиту свободу дій:

«Ні міри, ні границь ти не становлю;
Де злотиється, там і хапай;
А вхопиш – далі утікай.
А що тя тішить, будь ти й на здоров'я!
Бери лиш сміло, не питай!» [6, с. 185].

Але Фауст не приймає такої волі: «Він чує наперед, що свобода сама не вдовольнить його; він приймає свободу тільки на те, щоб шукати, добиватись...» [6, с. 186]. Добиватися застосування цієї волі – в цьому Франко бачить суть договору Фауста з Мефістофелем.

Нарешті Фауст знаходить застосування своїм силам, він може заявити: «Мить – зупинись!», але це, на думку І. Франка, не є перемогою Мефістофеля: «Хвилю таку Фауст бачить тільки в будущині, приймав тільки можливість такого щастя, а то тоді, коли кожна личність на те тільки матиме повну, широку свободу, щоб якнайширше покористуватись нею в служенні суспільності, в служенні всім слабшим і упослідженим» [6, с. 178].

Цього погляду дотримується і сучасний літературознавець Б. Шалагінов, який підкреслює, що «в невтомній діяльності не окремий індивід, а лише рід у своїй сукупності досягає стану повної свободи. Про це говорить Гете в устами свого героя. Свободу, як ідеальний стан людського суспільства, можна досягнути у вигляді безперервної діяльності, спрямованої у нескінченність. До людського роду як цілісності Фауст зараховує і себе. Індивід смертний, але рід безсмертний, тож Фауст готовий до смерті, передаючи свою індивідуальну естафету людському роду...» [9, с. 276].

І. Франко вважає, що Фауст, розчарувавшись у науці та коханні, подолавши численні перешкоди, врешті-решт, приходиться до ідеї праці в ім'я суспільства, що є найвищим покликанням людини на землі. До цього герой приходиться у другій частині твору, але, простежуючи розвиток образу Фауста, Франко знаходить ту саму ідею вже наприкінці першої частини твору.

Фауст ціною горя і страждання коханої жінки, яка гине через нього, звільняється від вузькоособистого і підносить до розуміння не лише глибоких людських страждань, а й їх соціальних причин. Він приходиться «у різкий конфлікт із суспільним ладом, і, стоячи з ключами перед тюремними дверима, за котрими в неказанному болю мучиться його любима дівчина, збираючись проти засуду суспільності увільнити її від смерті, він чує, що «все горе людськості стає перед ним», іменно те горе, котре роблять людям люди, котре плине не з природної кінченності, а з хибного суспільного устрою» [6, с. 176].

Таким є історичне значення «Фауста», яке визначає його загальнолюдську цінність, його актуальність для сучасності. «Фауст» виник у XVIII ст., будучи вираженням ідей і соціальної боротьби цього століття. Але Гете піднісся вище свого часу. «Фауст, мов ріка, – писав Франко, – хоч джерело своє має також в XVIII віці, прецінь найширшим, найглибшим ложиськом пливе в XIX віці» [6, с. 178].

Ідею «Фауста», глибокий зміст цього твору Франко вбачає у відмові від усього особистого, егоїстичного, в служінні суспільству. Він пише: «Ся велика правда, котрою завершується «Фауст», надає тому творові ще й тепер, у наш вік, живу революційну силу. Він не то, що не застарілий для нас і по ідеях, але, противно, може і в тім згляді – не згадуючи про незрівняну поетичну красоту – служити нам надовго ще взірцем і провідником. Так я понімаю «Фауста», і таке його поінання спонукало мене перекласти його на нашу мову» [6, с. 179]. «Аналіз Франка, його трактування образу Фауста є взірцем революційно-демократичного підходу до твору світової літератури», – вважає І. Журавська [3, с. 132].

У невеличкій передмові до свого перекладу другої частини «Фауста» Франко пише про свої неодноразові спроби перекласти цю частину і самостійне значення перекладеного ним акту «тої високооригінальної класично-романтичної трагедії про Фауста і привернену до життя Гелену» [6, с. 367].

Передавши стисло зміст драми, Франко переходить до III акту, розглядає сюжет, героїв, що живуть своїм індивідуальним життям, розкриває символічне значення цього акту.

На думку І. Журавської, Франко бачить суть «Гелени і Фауста», уривка, що символізує зародження нової поезії на основі поєднання класичного мистецтва з романтичним, в реалістичному зображенні почуттів, переживань, прагнень мислячої особи.

Ідейний задум «Фауста» Гете, на думку Я. Ривкіса, передано в перекладі Франка бездоганно. У «Пролозі на небі» висловлена одна з найважливіших оптимістичних ідей трагедії. Господь, доручаючи Мефістофелеві долю Фауста, впевнений у кінцевій перемозі Фауста над Мефістофелем, добра над злом, істини над помилкою. І цю думку, вважає Я. Ривкіс, Франко точно і бережно доносить до українського читача:

Що добрий чоловік, хоч блудить в темноті,
Зуміє праву стежку відшукати» [7, с. 190].

Висновки. Таким чином, Франко не лише створив художній переклад поеми І. Гете «Фауст», надавши їй українського колориту, але й подав свою інтерпретацію вічного образу Фауста, який, на його думку, наприкінці життя приходиться до усвідомлення необхідності творчої праці в ім'я суспільства. Таке трактування вічного образу зближувало автора перекладу і героя, зробило останнього «alter ego» самого Франка.

Література:

1. Нямцу А. Легендарные образы в литературе. Черновцы : Рута, 2002. 175 с.
2. Франко І. Твори : в 50 т. Київ, 1978. Т. 13 : Поетичні переклади та перспективи. 664 с.
3. Журавська І. Іван Франко і зарубіжні літератури. Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. 383 с.
4. Аникст А. «Фауст» – великое творение Гете. Москва, 1982. 64 с.
5. Тураев С. Иоганн Вольфганг Гете. Очерк жизни и творчества. Москва : Госучпедгиз, 1957. 151 с.
6. Франко І. Твори : в 20 т. Київ : Держлітвидав, 1955. Т. 16 : Літературно-критичні статті. 467 с.
7. Ривкіс Я. Іван Франко і німецька література. *Наук. записки Житом. пед. ін-ту*. 1956. Т. 4. С. 113–129.
8. Гулыга А. Путями Фауста : Этюды германиста. Москва : Советский писатель, 1987. 365 с.
9. Шалагінов Б. Шлях Гете : Життя. Філософія. Творчість. Харків, 2003. 286 с.
10. Рудницький Л. Іван Франко і німецька література. Мюнхен, 1974. 226 с.

Goranska T. The originality of the Faust's image interpretation in the creation of Ivan Franko

Summary. The article investigates the problem of interpretation of the image of Faust in the works of Ivan Franko. The direct object of research is his translation of Goethe's tragedy "Faust" and the author's prefaces to it. In our opinion, the Franko's translation of this work is a deeply original and interesting literary phenomenon, which testifies not only to the author's impeccable knowledge of German language and literature, but also to deep reflections on the philosophical ideas of this work, the aspiration for a new comprehension of the Faust's image.

The article focuses attention on the fact that the image of Faust belongs to the "eternal" or traditional images of world literature, so the appeal to him of Ukrainian literature is a sign of its universality and relevance, and, at the same time, a sign of our literature belonging to the family of European literatures. The author emphasizes that I. Franko attached great importance to the appearance of the Goethe's famous tragedy translated into Ukrainian not only because this work is a masterpiece from an artistic point of view. In his opinion,

the important fact was that the appearance of Goethe's "Faust" symbolized the spiritual rebirth of man, his liberation from constant fear of supernatural forces, faith in their own strength and mind. As a thinker and public figure, Franko was primarily interested in the worldview meaning of the image of Faust, to which he attached great social significance.

In view of the above, the research pays attention not only to I. Franko's translation of Goethe's tragedy "Faust", but also to the author's prefaces, in which the poet detailed his understanding of the work and the main images of the tragedy. Thanks to a thorough analysis of them, the main features inherent in the Franko's interpretation of the Faust and other heroes' image, his vision of the ideological and philosophical aspects of the entire work have been found out.

In the article, the author comes to the conclusion that the main idea of Goethe's "Faust", the deep meaning of this work, Franko sees in the fact that the creative person must give his talent to serve society, rejecting personal aspirations and preferences.

Key words: image, interpretation, translation, preface.